

Andrej Rahten

Poleti je izšla njegova monografija Po razpadu skupne države, ki obravnava leta 1918–1920, od mariborskega prevrata do koroškega plebiscita. Za Slovence usoden čas postavi v mednarodni in diplomatski kontekst. Je znanstveni svetnik na ZRC SAZU, piše o politični in diplomatski zgodovini Slovencev v habsburški monarhiji, ob akademski ima tudi politično kariero, v času prejšnje Janševe vlade je bil veleposlanik na Dunaju.

Avstrijci so bili drugje v defenzivi, do Slovencev pa so imeli moč

Tekst
Saša Vidmajer
Foto
Jože Suhadolnik

Vaša knjiga podrobno predstavlja dveletno obdobje po razpadu avstro-ogrske monarhije, v osredju so slovensko-avstrijski odnosi, umestila jih v mednarodno perspektivo. Što let je najbližja distanca, ko se lahko tudi na koroški plebiscit ozremo manj obremenjeno, ga postavimo v širši kontekst?

Odkar se ukvarjam s to problematiko, zagovarjam tezo, da je koroški plebiscit 10. oktobra 1920 neke vrste finale daljšega dogajanja, ki ima globoke korenine že v habsburški monarhiji v njenih zadnjih desetletjih in ki seveda doživi dodaten pospešek po mariborskem prevratu jeseni 1918. V teh dveh letih se dogaja razgled na več nivojih. Najbolj poznano bo za razmejitve na Koroškem, druga raven, ki je sam postavljam v osredje, pa je diplomatska. Sega od Pariza do posameznih prestolnic, ki so vpletene, od Dunaja do Beograda.

Nisem želel pisati samo o pariški mirovni konferenci, pomembno se mi je želelo izpostaviti v mednarodnem kontekstu tudi vprašanje nazave odnosov med Dunajem in Ljubljano po razpadu skupne države. Država SHS, ki nastane na ruševinah monarhije, ni v skladu z mednarodnopravnimi kriteriji priznana država. Ampak to ne pomeni, da slovenski državniški taktik niso imeli diplomatskih ambicij, če zlasti v odnosu do Dunaja. In obratno, tudi nova avstrijska republika, ki nastane sredi novembra 1918, ima prav tako širše diplomatske ambicije, v začetni fazi želi večino problemov reševati direktno z Ljubljano. Ko človek bere diplomatske vire – in kaj jih najhitel tako v Arhivu Republike Slovenije kot v Avstrijskem državnem ter Koroškem dedelnem arhivu –, ima občutek, da je vsaj v začetku okoli priložnosti, da se še pred pariško mirovno konferenco prišlo do določenih rezultatov, tudi glede razmejitve. Najbolj znan poskus je ljubljanska konferenca decembra 1918. Tak dogodek je potem šel v drug smer, namore direktih diplomatskih bilateralnih pogovorov, ki ni pripeljal do rezultata, imamo zelo hitro na eni strani vojsko končano, na drugi strani pa se vedno več diplomatske materije prelaga na odločitve v Parizu.

Črpali ste iz diplomatske korespondence, češar zgodovinarji običajno ne počnejo, ta pomembni vir informacij je poznavati spre-gledan. Kaj je bilo razbistrilo iz zaupnih depes, češar v običajnem gradivu ni?

Kar nekaj točk je, ki jih v splošnih pregledih dogajanja ne najdemo, osredotočeni sem se na manj znane ali sploh neznane vidike. Tipičen primer je vprašanje, kdo je zastopal interese nove slovenske politike po prevratu v Avstriji. Pri zanimivih diplomatskih komunikacijah kaže, kako je slovenska politika želela v prepričanju, da se bo lahko na enakopravni osnovi pogajala tudi glede razmejitve in drugih nasledstvenih vprašanj direktno z Dunajem. Drugi vidik sega še čas pariske

mirovne konference, ko se do maja 1919 vendarle izkaže, da bo vsaj na Koroškem slovenska politika soočena s plebiscitom, ki ga ni želela, medtem ko na Primorskem ne bo plebiscita, ki ga je želela. V istem obdobju me je zanimalo, kakšni so bili stiki slovenske politike, ki je bila del širšega jugoslovenskega diplomatskega sistema, z nekdanjo prestolnico.

Prišel sem do zanimivih podatkov o tako imenovanem kompromisu, ki je bil v zraku vse od senzeremske pogodbe dalje in ga ponavadi v zgodovinskih zelo na hitro odpravim z Remerjevo drzno linijo. Odkril sem, da ima zgodba veliko drugih razsežnosti in sploh ne gre za kompromisni predlog Rennerja, ampak za pobudo iz slovenskih krogov; natančneje, takratnega mandatarja za sestavo slovenske vlade Gregorja Jerzina, liberalca, ki je sicer veljal, če berete avstrijske depeshe, za nacionalnega fanatika, glede vprašanja izvajanja senzeremske pogodbe pa je želel vzpostaviti direktno kontakte z Dunajem. Zato pošlje svojega odposlanca na avstrijsko zunanje ministrstvo in poskuša »rešiti« koroški problem brez vmešavanja veleisl. Ta kompromisna pobuda se mi je zdelala nekaj, kar ob stoti obletnici sodi vendarle med teme, ki jih je treba dodatno obdelati.

Poleti je minilo sto let od uveljavitve senzeremske mirovne pogodbe iz leta 1919, ki je delovala obseg in ureditev Avstrije. Na konferenci je obstajala velika nenaklonjenost do poraženke, Avstrija je bila dobesedno v karanteni, pišete. In vendar je njen izplen zcela vzeto dober. Odkod tolikšna naklonjenost Avstriji? To je eno od vprašanih, ki sem jih izpostavil. Moramo ločiti dve obdobji: prvo, neposredno po začetku pariške mirovne konference, ko vidimo, da veleisl glede več posluha za jugo-

slovenske zahteve. Potem pa se postopno prebujata drugačna politika pri veleislah, izjemna je Francija, ki želi Avstriji vendarle pomagati, da se obrzi v čim večjem obsegu in prepreči tendence takratne avstrijske politike, in to velja tako za socialdemokrate kot za nemške nacionalce, ki se nagiba k anšlusu. Torej, treba je nevtiralizirati težnje, da je Avstrija priključila Nemčiji, ki je glavni objekt kaznovanja v versajskem sistemu, in potem tri isti Avstriji omogočiti, da to vendarle ne samo preživi, ampak se tudi razvija naprej. Ševed, ki jo ima takrat slovenska politika, je v tem, da so veleisl Avstriji pripravljene pomagati na nekaterih za njih manj pomembnih diplomatskih frontah, na glavnih pa ji seveda ne dovolijo, da bi izpolnila svoje zahteve. Seveda govorim o južni Tirolski, ki brez vsakeh dvobov pristaja v Italijo, in o nekaterih Nemcih, ki prav tako brez večjih zapletov pristajajo v Češkoslovaško.

Habsburžani so bili najbolj dolgotrajna monarhija na celi-ni, in to zaradi stabilnosti. Je to razlog, da so se veleisl vedle, kot so se? Zdi se, da bolj ko se odmika začetek mirovne konference, bolj naraščata tendenca, da je treba Avstriji pomagati s kompenzacijami, tudi ozemelskimi, in kot najbolj priročna se pokazuje Koroška. Ne moremo pa reči, da je to splošna tendenca vseh pogajalcev veleisl ali da gre celo za neko zaroto veleisl. Jugoslovenska diplomacija – kar Slovenci so bili v Parizu del jugoslovenske delegacije s pooblaščenim delegatom Ivanom Jugo-gerjem – ima na drugi strani italijansko diplomacijo, ki je vsaj začetka velika odvetnik Avstrije. Seveda potem ko dobi tisto, kar želi na južnem Tirolskem in tudi v Kanalski dolini, ki ji dobijo Italijani brez plebiscita. Na vseh drugih diplomatskih frontah jugoslovenska diplomacija podpira avstrijske zah-

Če so Avstrijci drugje v defenzivi in morajo prenesti izgubo južne Tirolske, Sudetov, pa se v odnosu do Slovencev kaže, da imajo še moč – in ne samo to, da imajo tudi podporo pri odločujočih veleislah.

zakaj ne bi ameriška diplomacija posredovala in s fact-finding mission obiskala sporne kraje, ugotovila dejansko stanje na terenu.

Če bi bila taktika slovenska politika dovolj zrela, če bi imela za seboj neko izkušnjo, pri kateri bi bila bolj pozorna na tovrstne diplomatske manevre, bi se verjetno sploh ne želela pogovarjati o tem predlogu. Še zlasti ne, ker je jugoslovensko ozemlje sodilo pod francosko vojsko poljevo, posejanje Američanov je bilo že s tega vidika sporno. Ampak slovenska ekipa je ocenila, da ameriški pobudi ne more reči ne. In podpisnik arbitražne odločitve na slovenski strani je France Grafenauer, znameniti državnozborniški poslanec iz predvojnega časa. Podpisle usodno arbitražo, ki se kasneje izrodi v nekaj čisto drugega, izkaže se, da je Miles peljal svojo pobudo z določenimi simpatijami, ki se jih ne da skriti. Če berete njegovo korespondenco, je poseben jasno, da je na strani Avstrije, in tudi njegovo potrdovanje po Koroškem, metodološko gledano, ne zdrži objektivnih kriterijev. Če se komisija vedno ukvarja z urbaniimi središči, v oddaljene kraje pa ne gre, je jasno, kakšna bo odločitev.

Katera stališča so najbolj škodovala slovenskim interesom? Ko gre za Koroško, je bil največji problem predsednik Wilson, akter na pariški mirovni konferenci, zanj je bila edina opcija plebiscit, kajne?

Bi je glavna zvezda, dobesedno obhajajo ga s čvrtjem, ko se pojavi v Parizu, njegova beseda je ključna. Dejstvo je, da Američani z vstopom v prvo svetovno vojno odločilno pripomorejo k zmagi antante in Wilson nastopi v kredibilni nostjo človeka, ki je že med vojno s 14 točkami razmišljal o povojni ureditvi in poskušal ustvariti načela za pravičnejši novi mednarodni red. Njegova država je v vojaško silo in gospodarsko pomočjo odločilno pomagala k zmagi, s tem kapitalom je pogajalka moj Wilsona izjemna.

Pri vprašanju Koroška pa je zelo trmast. Čeprav ima v ekipi tudi svetovalce, bolj naklonjene slovenskim narodnim zahtevam, se odloči, da bo vztrajal pri Milesovem poročilu, ki postavi kot naravno mejo Karavank. Treba je vedeti še eno stvar: Milesovo poročilo opredeljuje Karavanke kot naravno mejo in predlaga, da mora Koroška severno od Karavank pripasti Avstriji brez plebiscita, tudi Wilson v začetku tako razmišlja.

Za radi pritiska jugoslovenske diplomacije, ki ima takrat izjemno podporo pri Francozih, mora le nekoliko popustiti. Jugosloviji sta dani dve koncepti: prva, da je sploh plebiscit razpisal, kar je sicer izjemna, kajti isti slovenski politiki, ki so poznali razmere na Koroškem, so se ga bili in bi nardili vse, da ga ne bi bilo. Z vidika Američanov in veleisl pa je to koncesija Slovincem, češ, saj se boste lahko sami svobodno odločili, kje boste živeli. Druga koncesija, v katero je bil Wilson pripravljen privoliti, je razdelitev prvotno celotnega plebiscitnega območja na dve coni. Z vidika koroških pogajalcev je vendarle prišlo do nekaterih odstopanj. Ampak če jugoslovenska stran je vnaprejšnje, priki slovenskih politikov, je pomajno situacija na terenu, da je plebiscit izjemno težko dobiti, je logično, zakaj je do konca vztrajala, da ga ne sme biti v senzeremski mirovni pogodbi.

In audienca pri Wilsonu?

Je dokaz diplomatske spretnosti Ivana Šveglja, kajti kot nekdanji avstro-ogrski konzul v ZDA in Kanadi je imel izjemne povezave, poznal je večino ljudi v Wilsonovi ekipi, poznal je tudi ameriške diplomatske metode. To, da je bila slovenska stran – ker ni bila jugoslovenska delegacija, ampak slovenska deputacija – pri Wilsonu, je izjemno dosežek. Ampak takrat, v začetku junija 1919, so odločitve še padle. Wilson si sicer vzame čas za polurno avdicijo, Slovence posluša, morda ga grecejanje njihovih besed, kot je kasneje razlagal, a od plebiscita ne odstopa. Čeprav mu Slovenci hočejo dopovedati, da je Koroška poseben primer zaradi več desetletij germanizacije, se ne da prepričati.

Zanimivo, če Wilson na Koroškem vztraja pri plebiscitu, pa na drugi strani prepreči italijanske nakane, da bi jeseniški trikotnik prišel v Jugoslavijo. To je zelo pomembna odločitev, pri kateri se direktno konfrontira z italijansko diplomacijo, češ, o Gorenjski pa ne bomo odločali, ker je to etnično nesporno slovensko ozemlje. Drugi pomemben mejni sektor je morebitni plebiscit za Maribor, malo znano je, da je tudi tam grozil plebiscit, forinjala ga je italijanska diplomacija. Če bi prišlo do plebiscita za Maribor in okolico, bi bil ta izveden, vsaj po dokumentih, ki sem jih našel v arhivih, v istem času in po istih pravilih kot koroški. Predstavljaše si slovensko politiko, ki se mora soočiti na dveh plebiscitnih frontah sočasno, se na obeh boriti za razmejitve. Ena od glavnih point v knjigi je, da bi lahko bilo za jugoslovensko stran odločanje v Parizu še veliko bolj negativno. Če bi se uresničil najbolj temen scenarij, bi lahko ostala Jugoslavija tako brez jeseniškega trikotnika in Maribora kot južne Koroške. Če damo na tehnično, lahko kljub vsemu ugotovimo, da senzeremska pogodba za Slovence ni bila katastrofa, ampak sad kompromisnega dogajanja, ki pa se ni v celoti izšlo po željah Slovincem.

Propagandni prijem Avstrije pred koroškim plebiscitom so bili zelo spretni, vključno z obljubami, ki jih ni izpolnila, in tudi nemška vlada v Berlinu je namenila veliko vsozvo v propagandne namene. Na jugoslovenskem plebiscitnem območju pa je propaganda bila v rokah generala Maistrca?

V knjigi sem se dotaknil tudi manj znanih pletov Maistrovega delovanja, čeprav izhajam najprej iz opisa njegovih zaslug v boju za Maribor, kar je v svojo drzno akcijo postavil čisto novo razmerje sl. Maistra pošljejo na Koroško, ker ima izjemno nepremagljivost iz mariborske zgodbe, ker poseduje poudarjeno samozavest, ki je takrat Slovincem manjkala. Ko je sprejeta odločitev za plebiscit, je psihologija slovenskih politikov precej drugačna kot novembra 1918, ko so polni samozavesti in velikih ambicij.

S čim se je prelomito?

Prelom se je zgodil na dveh poljih. Eno je dejstvo, da spomladi 1919 koroški bramborci s svojo ofenzivno sprajjo Slovence v vojaškem smislu v čustveni položaji. Malo se ve, da začetno tedaj ogrožati celo slovensko Štajersko. Še večji vpliv pa je imelo razočaranje nad ravnanjem veleisl na pariški mirovni konferenci, ko se izkaže, da Slovincem – čeprav so del Kraljevine SHS, ki ima avenclo povečanje Kraljevine Srbije kot velike zma-

govale in zaveznice med prvo svetovno vojno – ne jemljejo kot enakopravnih zmagovalcev. To se najbolj boleče vidi pri konkretnih vprašanjih razmejitve Avstrije. Dvojno razočaranje, na vojaškem in na diplomatskem polju, spravi Slovence v težko situacijo. Pripravljeni so se pogovarjati o minimalnih kompromisih, kar si prej sploh ni bilo mogoče predstavljati.

S tega vidika je Maistrov odhod na Koroško želja, da se njegov začetni zaslug iz mariborske zgodbe prenese na Koroško. Izjemno se angažira, ustanovi Narodni svet, ki ima v rokah propagando in usmerja delovanje na terenu, poleg njega pa nosi velik del odgovornosti tudi Janjo Brez, predsednik deželne vlade za Slovenijo in nekdanji voditelj koroških Slovincem. Toda če so se velika disciplina, ambicioznost in odločnost, kot lastnosti, značilne za Maistrovo nastopanje, v Mariboru izkazale za uspešne, se na Koroškem niso.

Zakaj je tako, je treba seči desetletja nazaj, ko se pri koroških Slovincih vidi, da je njihova miselnost v politiki drugačna kot na spodnjem Štajerskem. To je posledica dominacije nemških nacionalcev, ki je trajala desetletja, in ko pride Maister na Koroško, se tudi nekaj slovenskih narodnjakov kar ustraši njegove odločnosti. Glede na naprej razmišljajo, kaj pa, če vendarle plebiscit ne uspe in se bomo znašli v situaciji ostrih delitev, celo sovražnosti. Tudi če damo na stran nekatere klinične primere članov medzvezniške plebiscitne komisije, da bi bila Maistra treba postaviti spomenik, seveda s strani Avstrije, je treba reči, da je Maister na Koroškem s svojim vojaškim pristopom odignil nekaj napočnih potez. A tudi koroška vlada, v bistvu spetno prikrita nemško-nacionalna propaganda je izjemno spetno krmalila in manipulirala s čustvi koroškega prebivalstva.

Propagiral je v slovenščini.

Tako je, striktno dvojezično. Če imate na slovenski strani razglednice, kjer se obračunava s t. i. nemčurji in Nemcem prijazni Slovinci, češ, vi ste indajali, z vami bomo že obračunali, je na drugi strani čisto drugačen pristop. Koroška avstrijska propaganda je zelo vključujoča, ne grozi z maščevanjem, kaj vključiti vse pod komaj deželno zastavo; in celo, kot ste sami omenili, tik pred koncem kampanje ga sodečane obljube na ravni deželne zborni, ki mogoče še zadnje domovljive prepričajo. Realnost po plebiscitu je bila diametralna nasprotna temu, kar je koroška vlada stran obljubljala.

V knjigi veljate govorite o ravnanju veleisl, ki je pristarsko.

Absolutno. Če berete zapisnike medzvezniške plebiscitne komisije, je poseben jasno, da je teza o uravnoteženosti komisije nial. Mednarodno okolje je bilo v času plebiscitne kampanje Slovincem še manj naklonjeno kot prej, to je očitno. Večkrat v publicistikah naletno na zelo postojanost pogled na medzvezniško komisijo, ki je sestavljena iz britanskih, italijanskih in francoskih diplomatov, vsaj predstavnikov jugoslovije in Avstrije. Stereotipno je razporeditev takšna: Britanec Sydney Cap Peck kot nevtralen, Italijan princ Livio Borgehe se tako ali tako samoumevno na avstrijski strani in Francoz grof Charles Chambrun, ki naj bi bil na strani Ju-